

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 75
(19806)
2024 чылдың
октябрь 2
среда

Хүннүң үнери — 06.43
Ажары — 18.18
Хүн дурту — 11.33

Садар өртээ
хостуг

12+

Октябрь 1 – Улуг назынныглар хүнү

Материалды 4-кү арындан номчуур.
Чингис СААЯНЫҢ тырттырганчуруу.

«Аян-чорук – 2024» турисчи шуулган

«Кызыл-Гранд-Отель болгаш СПА» аалчылар бажыңыга Делегейниң туризм хүнүнге тураскааткан «Аян-Чорук – 2024» республика чергелиг шуулган бир дугаар болуп эрткен...

\ 3-кү арында

Ачы-дуза чүъгүн удапас аъткарар

Тускай шериг операциязы эгелээнден бээр барык үш чыл чедип турар. Ол үениң дургузунда Тываның чурттакчы чону анаа черле олурбаан...

\ 6-гы арында

97

хууга национал төлевилелдер Тывага боттанган.

| УЛУГ НАЗЫННЫГЛАР |

| НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛДЕР |

Тываның Баштыңының байыр чедиришкени

Октябрь 1 – Улуг назынныглар хүнү. Бо хүннү Каттышкан Нациялар Организациязының Чиңгине Ассамблеязы 1990 чылда доктаадып тургускан. Оон бээр бо хүннү чылдың-на бүгү делегейге демдеглеп эрттирип турар.

«Хүндүлүг хоочуннар! Улуг назынныг кижилерниң бүгү делегей хүнү-биле силерге байырны чедирип тур мен. Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ниң составынче киргениниң 80 чылында Тыва биле Россияның чаагай чорун дээш силерниң хөй чылдарда шудургу ажил-ижиңер дыка үнелиг.

Сеткилим ханызындан силерге быжыг кадыкшылды, сагыш-сеткилдиң омак-сергээн болгаш бүгүдөгү чаагайны күзедим» деп Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг улуг назынныг чаңгыс чер чурттугларыңа байырны чедирген.

Тывада амгы үеде 34 муң улуг назынныглар чурттап турар. Ол дээрже республиканың шупту чурттакчы чонунуң 10 хуузу. Тываның улуг назынныгларның 2,5 муңу 80 хардан өрү назынныг.

Тыва – Сибирьде 2-ги черде

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ СИБИРЬ ФЕДЕРАЛДЫГ ОКРУГТА БҮРҮН ЭРГЕЛИГ ТӨЛЭЭЗИНИҢ ЧАНЫНДА ЧӨВҮЛӨЛДИҢ ВИДЕОКОНФЕРЕНЦИЯ ХЕВИРИНГЕ ЭРТКЕН ХУРАЛЫНГА ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ВЛАДИСЛАВ ХОВАЛЫГ КИРИШКЕН.

Сибирь регионнарында национал төлевилелдерни боттандырып турарының баш бурунгаар түңнелдерин хуралга сайгарып чугаалашкан.

2024 чылдың эрткен сес айларында национал төлевилелдерниң сорулгаларын болгаш даалгаларын боттандыра талазы-биле Тываның чедишкени 97 хуу болганын, Сибирьниң 10 регионунуң аразында Тыва Республика ийги черни ээлеп турарын Чөвүлөлдүң хуралында демдеглээн. «Тывада тудуг амгы үеде дүрген чоруп турар. Школалар, ФАПтар, культура бажыңнары дээш социал инфраструктура объектилери туттунган. Чигелделиг ипотека программасы-биле республикада чаа чуртталга бажыңнарының тудуу көвүдээнин Чөвүлөлдүң хуралга аңгылап демдеглээн» деп, Владислав Ховалыг хурал соонда бодунуң блогунга бижээн.

Национал төлевилелдерни боттандырының 2019 чылда эгелээн беш чыл хуусаазы бо чылда төнөр. Ол хуусааның дургузунда национал төлевилелдерни боттандыра талазы-биле системниг ажил чоруп, нарын айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле демниг шиитпирлерни хүлээп турганын Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи Анатолий Серышев демдеглээн. Түңнелинде, көскү чедишкениниң хамаатылар эскерип турар. Чижээлээрге, «Өөредилге» национал төлевилел-биле чаа 86 школаны туткан, ийи ээлчеглиг өөредилгеден чаңгыс ээлчеглиг өөредилгеже шилчиир арга хөй школаларда тургустунган.

Эмнелгелер болгаш поликлиникаларны амгы үеңиң чаа дериг-херекселдери-биле дерип, көдээ черлерде чаа фельдшер-акушер пункттарын ачыдып турар. Көдээ клубтарны, библиотекаларны, уран чүүл школаларын чаартып, чаа спорт залдарын ажылгалга кириген.

Хамаатыларның чурттап-ажылдап болгаш дыштанып турар хүрээлелин, оларның чуртталгазының шынарын экижидери кол сорулгаларның бирээзи деп, Анатолий Серышев айткан. Ол сорулга ёзугаар чурттаары айыылдыг апарган бажыңнардан хамаатыларны көжүрениң программаны дүргени-биле боттандырып турар. 2019 чылдан бээр хуусаада Сибирь округта 2 сая дөрбөлчин метр хемчээлдиг чурттаары айыылдыг апарган бажыңнардан хамаатыларны

көжүргөн, 110 муң кижиниң амыдырал-чуртталгазының байдалын экижиткен. Таарымчалыг хоорай хүрээлелин тургузар талазы-биле ажил доктаамал чоруп келген – сес муң ажыг хөй-ниити дыштанылга черлерин болгаш чуртталга бажыңнарының чоок-кавызында девискээрлерни чаагайжыткан. Сибирь округтуң шупту хоорайларын да чуртталганың шынары экижээн.

Транспорт инфраструктуразы база идепкейли-биле чаартып келген. 12 муң километр узун дурттуг оруктарны болгаш улуг хоорайларның орук-кудумчу четкизин чаарткан. Кызыл, Новосибирск, Красноярск, Норильск, Кемерево, Томск хоорайларда алды аэропортту аэродром инфраструктуразын эде кылган болгаш чаарткан.

2025 чылдың январь 1-ден

национал төлевилелдерни боттандырының дараазында хуусаазы эгелээр. Национал сорулгаларны болгаш даалгаларны боттандыра талазы-биле күрүнениң Баштыңының айтышкынын нарын күүседириниң улуг харысалгазы Сибирьниң регионнарына онаашкан дээрзин Анатолий Серышев демдеглээн. «Национал төлевилелдерниң чаартынган системазынче амгы хуусаа үезинде кирери чугула. Федералдыг хөгжүлдөгү салдарлыг национал төлевилелдерни регионнар ажылдап кылгаш, январь 1-ден оларны боттандырамынче бүзүрелдиг кириптер» – деп, бүрүн эргелиг төлээ демдеглээн.

/ Ш. МОНГУШ белеткээн.
Чурукту интернет четкизинден хоолгалаан.

| ЧАА НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛ |

«Чуртталганың инфраструктуразы»

Россияның Президентизи Владимир Путин «Чуртталганың инфраструктуразы» чаа национал төлевилелди саналдап үндүргөн. РФ-тиң Күрүнө чөвүлелиниң хуралында төлевилелди боттандыра чугаалажып көргөн. Ол хуралга Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг видеоконференция хевиринге киришкен.

Регионнарыңа хөгжүлдөүгү кол уjur-дузалыг 12 федералдыг программалар чаа национал төлевилелче кирер. Олар дээрже

чуртталга бажыңнарының тудуу, ипотека, чуртталга-коммунал ажил-агыйының модернизациязы, орук четкизи, хөй-ниити транспорту дээш оон-даа өске программалар. Чаа национал төлевилелдиң 2030 чылга чедир күүсеттинер уjurлуг кол сорулгаларын Россияның Чазаның Даргазының оралакчызы Марат Хуснуллин айтып демдеглээн.

Национал төлевилелдиң кайы программаларыңа Тываның киржирин республиканың яамылары фе-

дералдыг органнар-биле дугуржуп турар. Чижээлээрге, мастер-планнарны ажылдап кылыр болгаш боттандыра Россияның 200 хоорайының санынче Кызылды база кириер.

Чүгле «Хоорайың таарымчалыг хүрээлелин хевирлээри» төлевилел-биле 180 хөй-ниити девискээрлерин 2030 чылга чедир чаагайжыдар. Эң дээрже төлевилелдерниң Бүгү-российжи мөөрейиниң түңнелдери-биле 2025 чылда Кызыл, Шагаан-Арыг, Туран хоорайларга 3 төлевилелдерни боттандырып эгелээр. Оларны федералдыг бюджеттен 245 сая рубль-биле акшаландыраар.

/ Бистиң корр.

«Аян-чорук – 2024» турисчи шуулган

«Кызыл-Гранд-Отель болгаш СПА» аалчылар бажыңыга Делегейниң туризм хунунге тураскааткан «Аян-Чорук-2024» республика чергелиг шуулган бир дугаар болуп эрткен. Шуулган туризм адырының төлээлеринге арга-дуржулгазын солчур, үрө-түңнелдиг чугаалажыышкын кылып, өөренир шөлчүгөш болган.

Тываның Чазаның Даргазы Владислав Ховалыгының өмүнээзинден шуулган киржикчилеринге профессионал байырлалы-биле байыр чедирип Чазак Даргазының экономика талазы-биле бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Мерген Хомушку сөс алган. Ол бодунуң илеткелинге бо хунун байдалы-биле туризм адырын сайзырадыр кол угланыышкын дээр-ле бо адырга хамаарышкан сайгар-

лыкчы чорукту деткири болгаш шынарлык, чогаадыкчы туризм инфраструктуразын тургузары, Тываның турисчи арнын бедик деңгелче үндүрер шыырак кадрларны белеткээри деп демдеглээн.

«Тываның Чазаа-туризм инфраструктуразын болгаш ол адырга ачы-дуза чедирилгезин чижилгелиг кылдыр экижидип ажилдап турар. Сөөлгү 3 чылда бо адырга сайгарлыкчылар саны 60% өскөн, төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң төлевири болгаш ооң үндүрүү 30%-га өскөн. Бо чылдың бирги чартык чылында Тываже кээп турар туристерниң саны көзүлдүр-ле көвүдөп келген» – деп, Мерген Хомушку дыңнаткан.

Хемчегниң кол сорулгазы – Тыва иштинге эптиг болгаш айыыл чок аян-чорук кылырынга тренд тургузары. Шуулганга туризмни сайзырадырының айтырыгларын шиитпирлежи, арга-сүмени кадары-биле РФ-тиң Экономиктиг сайзырал яамызының «Туризм болгаш аңаа хамаарышкан ачы-дуза чедирилгези» стандартты тыпсыр ТК-401 кежигүнү Людмила Сафронова, Санкт-Петербур-

| ТӨЛЕВИЛЕЛДЕР |

Тыва 244 сая рубльди алыр

Биче хоорайларга болгаш төөгүлүг чурттакчылыг черлерге таарымчалыг хүрээлелди тургузарынга чарлаан Бүгү-российжи IX мөөрейге Тываның кириген үш төлөвилели шупту тиелекчи болган. Оларны 2025 чылда боттандырып эгелээр, ону федералдыг бюджеттен акшаландыраар.

103,1 сая рубль грант акшазын «Тыва кавай» деп төлөвилелге тускайлап бээр. Бо төлөвилел ёзугаар Кызыл хоорайның национал парыгының девискээрин чаагайжыдар. Парктың төп шөлүңгө хөй хевирлерниң павильонун, спорт болгаш хөгжүм шөлчүгөштерин тудар.

70,8 сая рубльди Шагаан-Арыг биле Туран хоорайларның Дружба биле Кочетов кудумчуларының чаартылгазын уламчылаарынга бээр. Бо хоорайлар мурнуку чылдарда база биче хоорайларның болгаш 20 муң чедир санныг чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазынга РФ-тиң Тудуг яамызының чарлааны мөөрейлерге

та «Звезды Отелам» КХН-ниң чигине директору Лилия Биткулова болгаш Бурят Республиканың туризм сайыдының оралакчызы Баярма Цыдыпова киришкеннер.

ТР-ниң Туризм агентилелиниң директорунуң оралакчызы Айзана Сакактың дыңнадып турары-биле, Тывада туризм сөөлгү үеде бурунгаар сайзыралды ап турар. 2021 чылдан тура күрүне деткимчези-биле 20 бааза ажиттыңган, 3 пляж болгаш «Тыва Инкогнито» деп сертификаттыг бренд маршруду тургустунган. Тываны таварып эртер «Сибирьниң дыштанылгалары» маршрут база ажилдаан, ам-даа уламчылаар. Социал-экономиктиг тускай хөгжүлдө программаның шугуму-биле күрүне деткимчезин 19 төлөвилел алган, национал төлөвилел деткимчези-биле Тос-Булакче чырык кириер ажилдар чоруп турар.

Тывада бо шуулган бир дугаар эртип турар. Ооң эрткиричкелери келир үеде туризмниң сайзыралы улам күштөлир болгаш бедик мергежилдиг эксперттерни хөйү-биле хаара тудар деп санап турарлар.

/ ТМГ медээлер агентилелинден Н.КУУЛАР белеткээн.

Тываның чамдык кожууннарында чаа баштыңнар

Сентябрь 8-те төлээлекчи органнар составы чаарттыңган Тываның чамдык муниципалитеттеринде кожууннарың чаа баштыңнары – Төлээлекчилер хуралдарының даргаларын бо хуннерде бадылап турар.

Кызыл кожууннуң баштыңыга күш-ажылдың хоочуну, «Чаңгыс демниг Россия» партияның кежигүнү Елена Филиппованы бадылаан. Ол уруглар садының кижизидикчи башкызы болуп күш-ажылчы оруун эгелээн. Көк-Тей эге школазының, Каа-Хемниң 2 дугаар школазының эге класстар башкызы, директорнуң оралакчызынга ажилдаан. Каа-Хем школазын беш чыл удурткан. 2023 чылдың мартта Кызыл кожууннуң Төлээлекчилер хуралының даргазында соңгуткан.

«Чаңгыс демниг Россия» партияның кежигүнү Анай-Хаак Лопсан-Серен Өвүр кожууннуң Төлээлекчилер хуралының даргазынга база катап соңгуткан. 2016 чылдан бээр Өвүр кожуун Хуралының даргазының оралакчызы, а 2020 чылдан хуралды баштаан. Биология болгаш күш-культура башкызы эртемниг, валеолог башкы, Хандагайты школазын директорлап ажилдап чораан.

Каа-Хем кожууннуң Төлээлекчилер хуралының баштыңыга «Чаңгыс демниг Россия» партияның кежигүнү Евгений Ооржак база катап соңгуткан. Ол дыка хөй чылдарда республиканың корум-чурум камгалаар органнарынга ажилдаан. 2017 чылдан муниципалдыг албанга ажилдап эгелээш, Суг-Бажы суурнуң суму даргазынга, Каа-Хем кожууннуң чагырга даргазынга чедир депшээн.

Тожу кожууннуң Төлээлекчилер хуралының депутаттары Аяс Кашкакты баштың кылдыр соңгаан. Ол корум-чурум камгалаар органнарда 25 чыл ажилдаан. Халажылгаже үнгөш, Тожу кожууннуң чагырга даргазының корум-чурум профилактиказының талазы-биле оралакчызынга томуйлаткан. Депутат кылдыр соңгудар мурнунда Тываның даг-техниктиг техникумунуң директору турган.

Херел Серен-Чимит Чаа-Хөл кожууннуң депутаттар корпусун баштап эгелээн. Кожууннуң Культура бажыңының чолаачызындан күш-ажылы эгелээн. «Тывахарылзааинформга» электронмониторлап, чоокка чедир Чаа-Хөл кожууннуң ЕДДС-ке оперативтиг дежурный болуп ажилдаан. Кожууннуң Адалар чөвүлелиниң кежигүнү.

Шупту томуйлаткан удурткучулар – тус черниң чурттакчылары. Бо чоокку хуннерде Тес-Хем, Бай-Тайга база Барыын-Хемчик кожууннарының Төлээлекчилер хуралдарының даргаларын соңгуур.

/ А. МОНГУШ.

/ Бистиң корр.

ОКТАБРЬ 1 – УЛУГ НАЗЫННЫГЛАР ХҮНҮ

Совет үениң аныяктары

1992 чылда октябрь 1 хүнүн Бүгү-делегейниң улуг назынныгыларының хүнү кылдыр чарлаан. Ооң соонда-ла чылдың-на октябрь 1-де Улуг назынныглар хүнүн демдегледип, оларга тураскааткан янзы-бүрү хемчеглерни эрттирери чаңчыл апарган.

Улуг назынныглар дээр-ге-ле, чурттуң эрткен оруу. Оларның эрткен оруу – төөгүвүс. Оларны «алдын курлавырның эртинелери» деп хүндүлөп адап-даа турар бис.

Октябрь 1-де Кызыл хоорайда Улусчу чогаадылга бажыңыга улуг назынныглар хүнүңгө тураскааткан байырлыг шуулган болуп эрткен. Аңаа ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчысы Орлан Сарыглар, ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Долаан Калбак болгаш республиканың бүгү адырларының хоочуннары көрүкчүлөр залын шыгырт долу кылдыр чыгып келген. Байырлалда чыылган хоочуннарга күрүнө шаңналдарын Тываның Чазааның болгаш Дээди Хуралдың төлээлери тывыскаш, чылыг-чымчак сөстөрү чугаалады.

– Улуг назынныглар хүнүңгө тураскааткан байырлыг шуулган бо чылын Тывада бир дугаар болуп эртип турары бо. Хүндүлүг хоочуннарывыска байыр чедирип тур мен. Бөгүнгү хемчегге ТР-ниң Баштыңы Владислав Товарищтайовичиниң өмүнээзинден байыр чедиргеш, күрүнө шаңналдарын тыпсыры меңээ чоргаарал болгаш аас-кежик-тир. Ылаңгыя бир дугаар шаңнал – Тываның ССРЭ-ниң составынче киргенден бээр 80 чыл болган оюнга тураскааткан хүндүлүг атты уран чүүлдүң хоочунунга тыпсыр аас-кежиктиг болдум. Тываның улуг назынныгларының 10 хуузу ам-даа ажилдап турар. 6500 хире хоочуннарывыс спорт-биле идепкейлиг өңүктөжип чоруурун демдеглээр-дир мен. Дыка хей хоочуннарывыс уран чүүлдө хаара туттунган. Күрүнө талазындан узун назынныгларга уран чүүлге-даа, спортка-даа

ам-даа идепкейлиг болурун күзеп, оларның эгелээш-киннерин деткири артар. чамдык улуг назынныгларывыс 100 хар ажыр чурттап чорууру дыка өөрүнчүг-дүр. 80 хире хоочунуус 80–90 хар аразында дээр-ге база чоргаарал-дыр. Байырлалыңар-биле эргим, хоочуннар!

Улусчу чогаадылга төвүнче кире бээр-ге-ле, фойе долдур холдан кылган ажилдарның делгелгези болуп турар болду. Оларның аразында кандыг шеверлерни чок дээрли, кожуун бүрүзүңде идепкейлиг, ажил-ишчи, чогаадыкчы хоочуннар бар.

Шагаан-Арыг хоорайның Хоочуннар эвилелиниң болгаш Сорунза аттыг клубтуң кежүгүнү Людмила Кыргыс:

– Бо хүннерниң улуг назынныглары дээр-ге-ле ССРЭ үезиниң аныяктары болгай. Ынчангаш бөгүн улуг назынныглар шаанда эдилеп чораан эдилелдерин сонургазын дээш СССР үезиниң эдилелдерин эккелдим. Арыг-Үзүү сумузунуң «Теремок» уруглар садының башкысы Жаннета Түмен-Байырның чыып турар эскпонаттары-дыр бо.

«Барыын-Хемчик кожуунуң Кызыл-Мажалык сумузунуң «Чечек» уруглар садында кижизидикчи башкы болуп ажилдап чоруур мен. Бөгүнгү делгелгеде уруглар садында ажыглап турарым холдан кылган ажилдарны эккелдим. Чүңнер, алгылар, кажык

ганының делгелгезинге бодумнуң кылып чоруур ажилдарымны делгеп чедип келдим. Тыва өгнүң иштики болгаш даштыкы курларын, бызааның, анай-хураганның челе-хөнезин кылып чевин чагыг езугаар чонумга кылып берип чоруур мен» – деп, Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузунуң Дмитрий Очур аттыг көдээ Культура одааның уран чүүл удурткучу Алена Донгак чугаалады.

Улуг назынныглар хүнүн калбаа-биле демдегледип, шуулганны эрттирип турар чылдагааны – хоочуннар чааскаанзыравазын, оларга

дээш тыва улустуң кылып чораан чүүлдерин хостуг үемде кылып чоруур мен. Кажыкты уруглар садынга чаштарга ойнадыр-дыр мен. Кажыктың дөрт талазын чаштарга таныдып өөредир кончуг чугула. Ону танып өөредип алгаш, бичии уруглар өске-даа кажык-биле ойнаар оюннарны дораан шиңгээдип алыр. Чаш улустуң угаан-медерелин сайзырадырынга чугула херек оюннар-дыр. Ол ышкаш улуг назынныгларга база шак бо оюннар кончуг эки салдарлыг. Ада-ие, кырган-ава, кырган-ача улус ажы-төлү-биле кажык-биле ойнаар оюннарның аңгы-аңгы хевирлерин ойнаар болза дыка эки. Ынчангаш бо делгелгеде албан-биле кижип чедип келдим» – деп, Барыын-Хемчик кожуунуң төлээзи чугаалады.

«Улуг назынныглар шуул-

чуртталга солун болзун дээш, эрттирип турар. Бо хүннерде Тывада ниитизи-биле 337 544 кижип чурттап турар болза, оларның 10 хуузу ажилдап болур назылыг улуг улус. Улуг назынныгларның 26, 8 хуузу азы 9194 улуг назынныг эр улус 72,2 хуузу азы 25085 хамааты херээжен улуг улус дээрзин сагындыраал.

Көрүкчүлөр залын долдур чыылган улуг назынныгларга чараш оюн-тоглааны артистер бараалгаткан. Республиканың аңгы-аңгы кожууннарында Хоочуннар эвилелдериниң организастааны ансамбльдер болгаш уран чүүл каттыжышкыннары дээш чогаадыкчы бөлүктөр бот-боттарынга байыр чедирип солун оюн-көргүзүлгелерин бараалгадып, ойнап-хөглээн.

/ Айдың ОНДАР.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Улуг назынныглар-биле ажилды сайзырадыр

Республика эмнелгезиниң гериатрия төвүнүң ажилдакчылары ТР-ниң Кадык камгалал яамызының штаттан дашкаар кол гериатры Вероника Хертектиң удуртулгазы-биле «Улуг назынныглар» федералдыг төлөвилелдиң хемчеглерин боттандыраы-биле, Улуг-Хемниң кожууннар аразында медицина төвүңге база Хайыраканның бажың-интернадынга барган. Ооң кол сорулгазы – ажилды организастаарынга методиктиг дузаны чедирери, медицина болгаш социал албан черлериниң кады ажилдажылгазын экижидери.

Төптүң специалистери гериатрия кабинетиниң болгаш ооң чыдар талазының ажылы-биле таныжып, улуг назынныг пациентилерниң канчаар эмчилеп турарын хайгаарап, кожуунда эмчи дузазын шынарлыг чорудуп турарының экспертизанын чоруткан.

Эмнелгениң болгаш бажың-интернаттың удуртулгазы-биле хуралды база эрттирген. Улуг назынныгларга эмчи дузазын чедирер талазы-биле албан черлериниң аразында кады ажилдажылганы сайгарып, кожуунга эмчи дузазын чедирер талазы-биле сорулгаларны салган. Ол ышкаш «Улуг назынныглар» федералдыг төлөвилелдиң боттанылганының көргүзүлгелерин, кээп ужарын болгаш сыныктарны болдурбазының, үр үеде ажаалга системазының болгаш деменцияга удур планын ажилдап чорудар аргаларын өөренип көөр төлөвилелдерниң боттанылганын база чугаалашкан.

Түңнелинде, улуг назынныгларга эмчи дузазын, ооң иштинде эмнээштин болгаш профилактика ажилдарын сайзырадыр сүмелерни берген. Пациентилер-биле канчаар ажилдаарынга хамаарышкан тускай аргаларны база саналдаан. Келир үеде олар Россияның геронтология талазы-биле эртем-клиниктиг төвүнүң кол эксперттери-биле экран таварыштыр арга-сүмени ап, билгилерин болгаш чаңчылдарын сайзырадыр өөредиглиг хемчеглерге киржир аргалыг болур.

Улуг назынныглар хүнү-биле төптүң мурнундан чаагай күзээштинерни болгаш узун назылаашкынны непередир сорулгалыг кижилерге скандинав даянгыштарны дамчыдып берген.

/ Чыжыргана СААЯ.

Чүрек эмчизинин өөрүшкүзү

Надежда Соскур-ооловна Ооржак – аныяндан тура амдыгаа чедир ниитилелдин ажил-ижинге улуг үлүг-хуузу кирип чоруур кижилернин бирээзи. Кадык камгалал ады-рында 43 чыл ажилдап чоруур кардиолог эмчи бодунуң мергежилин школачы чылдарында-ла шилип алган. Школа соонда Красноярскының медицина институтунче өөренип киргеш, 1981 чылда доозупкаш келгеш, Чөөн-Хемчиктин төп эмнелгезинге терапия салбырының эргелекчизи болуп 10 чыл ажилдаан. Ооң соонда Москва хоорайга ординатураны кардиолог эмчи кылдыр өөренип алган. 1993 чылдан 2011 чылга чедир кардиология салбырының эргелекчизинге 18 чыл ажилдаан. Амгы үеге чедир ук салбырда кардиолог эмчи кылдыр ажилдап чоруур.

Чүрек эмчизи болуу амыр эвес

Ол 5 дугаар курска өөренип тургаш, кардиология лекцияларын аажок сонургап, башкызының ажилына бердингенин магадап, аңаа чалгынналгаш, кардиолог эмчи болуу күзели оттуп келген. “Чүрек эмчизи болуу амыр эвес. Аңаа дөмейле белеткел керек. Ынчангаш хей чылдар дургузунда бодуну белеткеп ажилдап чораным ол” – деп, хоочун эмчи чугаалаан. Эмчи бичиизинден тура фельдшер даайы Белек-оол Ондарны үлегер-чижек кылдыр көрүп, ооң кижизин, аарыг улуска кичээнгеилин, ажилына харысгалгалыын магадап көрүп чоран.

Хүндүлүг эмчи ажилдап келген чылдарында хей-хей шаңналдарның эдилекчизи болган: ТР-ниң улустуң эмчизи, дээди категорияның эмчизи, РФ-тиң Кадык камгалалының тергигини, шылгараңгай күш-ажылы дээш медаль дээш оонда өске. Оон аңгыда, Надежда Ооржак Кызыл хоорайда ажилдап турар эр кижилернин аразында хан базышкыны бедиер аарыгның непереп турарын шинчилээш, медицина

эртемнеринин кандидаты деп атты камгалап алган.

Эмчилерге дуза

Ол бодунуң эмчи ажилындан аңгыда, хей-ниити ажилына база идепкейлиг киржип чоран. “Медицина палатазынга ажилдап турган үемде ооң эмчилерге ажыктыын көрүп, хей-ле чүүлдерни билип алган мен. Эмчи кижиниң ажил-ижинге нарын айтырылгар бо-ла тургустунуп келир. Ынчан медицина палатазының юризи хоойлу-дүрүм талазы-биле арга-сүмезин кадып, улуг дузанын чедирер” – деп, эмчи демдеглээн.

Эмчилер аразында янзы-бүрү мөөрейлерни, хемчеглерни база чорудуп, эки түңнелдиг ажилдааннарны шаңнап-мактап, бүгү талазы-биле дузаны чедирип чоруу өөрүнчүг. Ынчангаш медицина палатазында ажилдап чоруур эмчилерниң камгалакчылары болур аныяк специалистерге моон-даа соңгаар быжыг туруштуг, чогаадыкчы ажилдарын күзээр-дир мен”.

Кадыкшыл – ооң өөрүшкүзү

Хоочун эмчинин эң-не кол өөрүшкүзү – аарыг кижиниң сегип үнүп келири. “Кардиология салбырынга кандыг-даа байдалдыг улус келир. Ылаңгыя берге байдалдыг улус келгеш, хүнден хүнге экириирге, оларның-биле деңге өөрүп, аажок чоргаарланыр мен. Ай санында 4–5 хире берге байдалдыг кижилерни Санкт-Петербургтуң, Новосибирскиниң, Томскунуң, Красноярскының федералдыг чүрек-дамыр кезер төптеринче чорудуп турар бис. Улуг хоорайларның эмнелге төптеринге кестирип алгаш, көңүс эки апарган улусту көөрге, ол дег өөрүшкү кайдал” – деп, Надежда Ооржак ажилында сорук кирип чоруур чылдагандарның бирээзин чугаалаан.

Чүрек аарыглары неперезн

Сөөлгү 50 чылдарда чүрек аарыглары дендии непереп турарын кардиолог эмчи Надежда Ооржак демдеглээн.

Ылаңгыя хан базышкыны улгадыр болгаш чавызаар кижилер саны көвүдээн. Чүгле Россияда эвес, Тывада безин 18 хардан өрү кижилерниң 45–48 хуузу ханының базышкыны бедиер. Шак ол чылдагаан чоорту чүрек аарыгларынче шилчий бээр. Ону чүректин дамырлары тарлаар аарыг деп адаар. Чүректин ажилдаары кошкар, чүрек согуу шын эвес ажилдаар дээш ук аарыгның хевирлери-ле хей. Бо бүгү инсульт, инфаркт деп аарыгларга эккеп турар. Ханының базышкыны улгаткаш, чартыктаан улус кайы хей. Миокард инфаргы дээрге чүректин дамырлары чингелээш, хан эргилдези баксыраанындан чүректин мөөң эддиниң өлүглени бээр. Ол база сөөлгү чылдарда кончуг көвүдөп турар.

2013 чылда республика эмнелгезинин кардиология салбырынга регионалдыг дамырлар төвү ажиттынганы-биле чүрек-дамыр аарыгларындан өлүп-хораар кижилер саны эвээжээн. Чүрээ баксырап эгелээн улусту поликлиникада чүрек эмчилери чогуур үезинде дамырлар төвүнче чыттырыптарга, кезишжин соонда, берге байдалга чедирбейн баар.

Чүрек аарыгларының көвүдөп турар чылдагандары

Бир дугаарында, шын эвес чемненилге. Хей чигирлиг, дустуг, үстүг чемнер чип турары-выста. Амгы үеде фастфуд кылып турар кафелер база хейү-биле ажиттынып турар. Оон хей чемненген тудум, аныяк-өскенниң аразында семирп, деңзизи аартап турар улус көвүдээн. Улуг улустуң 30 ажыг хуузу хөлүн эрттир семирп турар. Семирири дээрге чүрек аарыгларының база бир тыптыр чылдаганы. Шын эвес чемненип, семирпирге, ханның тургузуунга холестерин көвүдээр. Ооң ужундан база-ла чүрек аарыглары тыптыр.

Ийде, эвээш шимченип турары-выста. Эмнээшкин-

ниг күш-культура көңүс ажыглавын турар, олутпай апарган. Амгы үеде машиналар көвүдээнинден кижилер шоолуг кылаштавастан.

Үште, хан базышкынының улгадыры. Дөрте, эр-даа, херээжен-даа улустуң 60 ажыг хуузу таакпылаар.

Кардиология салбыры сайзырап турар

Күрүнениң кадык камгалалынче көрнүп турары кончуг эки. Кардиология салбырында база чылдың-на уурук-сууруктап амгы үениң чаа дериг-херекселдери кээп турар. Чаа салбырларның ажиттынып турары база чүрек аарыгларынга удур туржурунга улуг рольду ойнаан. Регионалдыг дамырлар төвүндө чүрек аарыглыг кижилерниң дамырларын кезип эмнеп турар. 2022 чылда ажиттынган чүрек кезер салбырда чүректин баштың болгаш өске-даа черлерде чингелээн дамырларны кезип турар апарган. Кожууннарның төп эмнелгелеринде чүрек эмчилери көвүдээн. Чурттакчы чон ыңай-бээр чорбайн эмчи дузанын алыр аргалыг апарган. Республикада кардиолог эмчилер саны 30 ашкан. Ылаңгыя оларның аразында аныяктарның көвүдээни өөрүнчүг.

Кадыкшыл бистиң холууста

Чүрек аарыглары болгаш хан базышкынының бедиери хей кезинде шын амыдыраарындан хамааржыр дээрзин Надежда Ооржак демдеглээн. Ылаңгыя чаш ажы-төлдү шын чемнениринге, күш-культурага өөредири чугула. “Өбелери-вистиң чип чораны далган, таразын хүннүң эвес-даа болза, оода неделяның 4–5 хүнүндө чип турарга, ижин-хырынны аштап-арыглан түңнелинде, ханның тургузуунда холестерин база организмде өске-даа хоралыг бүдүмелдер эвээжээр” – деп, кардиолог эмчи сүмелээн.

/ Чыжыргана СААЯ.

Чурукту интернет четки-зинден алган.

Чуртталгаже 10 000 базым

Тываның чурттакчылары «Чуртталгаже 10 000 базым» деп Бүгү-российа акцияга каттышкан.

Тывага Бүгү-делегейниң чүрек хүнүнге, Кадык чүрек неделязынга болгаш Бүгү-россияның кылаш хүнүнге тураскааткан «Чуртталгаже 10 000 базым» деп акция болуп эрткен. Хемчегиниң кол сорулгазы – чурттакчы чоннуң кичээнгеилин бодунуң кадыкшылынче угландырары болгаш кижилерни бертик-межел байдалче болгаш өлүмче чыгартар аар аарыгларны баштайгы им-демдектерден эскерип, баш удур хемчег алырынга чаңчыктырары. Ол дээр-ле хан-дамыр, тыныш

органдарының база ыжык аарыглары болур.

Ук хемчегни Республиканың медицина профилактиказы болгаш хей-ниитиниң кадыкшылга төвү организа-тап эрттирген. Күзелдиг киржикчилер шупту Дөгээ дааның эдээнге чыгып алгаш, дагның шыпшык бажына четкеш, дедир эдээнче кылаштажып, улуг орукту эрткенер.

Бо акция Россияның, ооң иштинде Тываның булуң бүрүзүндө эртип турар. Кызылга болган акцияга 600 хире кижиги киришкен. Олар дээр-ле өөреникчилер, студентилер, янзы-бүрү адырның албан черлеринин, яамылар-

ның ажилдакчылары болгаш эмнелге албан черлеринин кардиолог эмчилери-дир.

Бо акция 9 чыл бурунгаар Бүгү-делегейниң кадык-камгалал албан чериниң мага-боттуң күш-дамыр сайзыралын эки тудары-биле бир хүнде-ле 6 муңдан 10 муң чедир кылаштаар болза эки деп сүмелээнин ёзугаар эрттирп эгелээн. БКА-ның (ВОЗ) санап турары-биле алырга, 5 муңдан эвээш кылаш «олутпай» ажилга хамааржыр.

/ Медээни болгаш чурукту Республиканың медицина профилактиказы болгаш хей-ниитиниң кадыкшылга төвүндө алган.

Донбасс, Новороссия Россия-биле кады

Сентябрь 30 – Донецк, Луганск улус республикаларының, Запорожье болгаш Херсон областарының Россияга каттышкан хүнү.

Донбасстың болгаш Новороссияның чурттакчы чону 8 чыл ишти үргүлчүлөп келген Киевтин ок-боолуг күрүнө өскерлишкени үймээнге удур туржуп, неонацистерниң тергилдигинден уштунуп, ооң когун үзери-биле төөгүлүг оран-чурту Россияга 2022 чылда каттышкан. Оон бээр чаа-ла 2 чыл болуп турар. Крым чазының соонда Россия Федерациязының составынче чаа кирип келген ДУР, ЛУР, Запорожье болгаш Херсон областарының акы-дуңма чону Россияның хамаатылары апарган. Чылдары-биле сайзырал көрбейн, 2014 чылдан тура боолашкыннарга, эрге-хоойлуга дүүшпес халдаашкыннарга, коргунчуг өлүм-чидимге таваржып чораан чаа регионнарның судал-дамыры Россия-биле деңге соп, инфраструктуразы чаарттынып, улуг-улуг тудуглар немежи, чурттакчы чону күрүнө ачы-дузанын бүгү россияжилер-биле деңге алыр эргелиг апарган. Бо хуннерде неонацист фашистер-биле демиселдиң ужу-кыдыы ол девискээри-

лерни таварып турза-даа, тус черниң чурттакчы чонунуң хей-аъды бедик, келир үеже көрүжү чырык, сайзыралдык агымы көскүзү-биле шапкынчаан.

Новороссия дээрге XVIII векте орус-турк дайын үезинде османнардан камгалап каан Россия Империязының Соңгу Причерноморьеде төөгү-культурлуг региону болуп турар. ССРЭ үезинде ол Украин ССР-ниң девискээри, ооң соонда Украинаның чөөн талакы регионнары апарган. Новороссия деп төөгүлүг атты ДУР болгаш ЛУР Украинадан аңгыланым турар үеде катап дигискен болгаш бо хуннерде референдум түңнели-биле Россияның составынче кирип келген чаа регионнарны ынчаар адай берген деп кыска тайылбырны киридивис.

Бо төөгүлүг хунну Россияның булуң бүрүзүндө байырлап эрттирип турар. Тывага культураның болгаш дыштанылганың национал парыгына «Донбасс, Новороссия кезээде Россия-биле кады!» деп акция болуп эрткен. Парктың улуг сценазынга байырлык концертти, төөгүлүг фото-чуруктар делгелгезин, студентилерниң киржилгези-биле «Кезээде кады!» деп флешмобту организастан.

Байырлалга 55-ки гвардейжи мото-адыгжы (даг) бригадының дайынчызы, ТШО киржикчизи Милан Дагбы, «Ада-чурт камгалакчылары» күрүнө фондузунуң удуртучузу оралакчызы, ТШО киржикчизи Эртине Кара-Сал чыылганнарга байыр чедиргенер. Акы-дуңма чонну хостап, Төрээн чуртта калчаарап турар неонацистерниң когун үзөр дээш, амы-тынын харам чокка өргүп, кара черге бажын салган маадырларга сактышкынның кажыдал минутазын база чарлаан. Акция аныяк-өскөн аразынга патриотчу чорукту күштелдирер, кижилерниң чуртталгаже оптимисчи көрүжүн хевирлээр сорулганы чедип алган.

/ Н. КУУЛАР

Ада Тюлюштуң тырттырган чуруктары.

Новороссия дээрге XVIII векте орус-турк дайын үезинде османнардан камгалап каан Россия Империязының Соңгу Причерноморьеде төөгү-культурлуг региону болуп турар. ССРЭ үезинде ол Украин ССР-ниң девискээри, ооң соонда Украинаның чөөн талакы регионнары апарган.

| АДА-ЧУРТ КАМГАЛАЛЫ |

Ачы-дуза чүъгүн удаваас аъткаарар

Тускай шериг операциязы эгелээнден бээр барык үш чыл чедип турар. Ол үениң дургузунда Тываның чурттакчы чону анаа черле олурбаан. Организация бүрүзү, кижжи бүрүзү бодунуң шыдаар-ла шаа-биле үлүг-хуузу кириштирип, «Бүгү чүүлү тиилелгеже!» деп кыйгының адаа-биле тускай шериг операциязында чаңгыс чер чурттугларынга материалдыг болгаш моральдыг дузаны, деткимчени чедирип турар.

Улусчу фронтунуң регионалдыг салбыры Тываның Чазаа-биле гуманитарлыг дуза чедирер талазы-биле чогуур ажилдарыны үзүк-соксаал чок чедирип турар. Чылдың дөрт эргилдезинге дүүштүр дериг-херекселди, идик-хепти чыып турарын билер бис. Улусчу фронтунуң күженишкенин ажилының деткимчези-биле тускай шериг операциясында дайынчыларның хереглелдерин чедирип турар. Бо удаада Тожу кожуунуң чурттакчы чонунуң чыгган 350 ажыг муң рубль-биле кончуг эки шынарлыг квадрокоптерни болгаш дагга халдыр мотоциклди тус черниң чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Александр Чыргалан эккелгеш, улусчу фронтунуң Тывада салбырынга хүлээтти.

Кожуун чергелиг дузаламчы ажилдарын чорудуп турарын демдеглээри артык эвес. Тожу кожуунуң төлээлери чеже кижжи тускай шериг операциясында киржип турарын санап, түңнээри амыр эвес. Тожужулар чаңгыс чер чурттуглары дээш сагышсырап, деткимче-

зин удаа-дараа көргүзүп турарын демдеглээли. Олар эң бир дугаар эвес, база сөөлгү катап эвес дузалажып турар дээрзи билдингир.

Кызыл кожуунуң төвү, ыраккы Каа-Хем сумузуңуң чурттакчызы, РФ-тиң ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле эргелелинде улуг инспектор болуп ажилдап чоруур Тимур Базыр-оол кол ажылындан аңгыда, хостуг үезинде демир-дестен янзы-бүрү херекселдер кылып, хайындырып ажилдап чоруур. Ол ТШО-да чаңгыс чер чурттугларынга амы-хуузуңдан чаңгыс эвес удаа дузаламчыны чоруткан. Бо удаада чаңгыс чер чурттугларынга беш суугуну хайындырып эккелгеш, улусчу фронтуга хүлээтти.

«Кыш соок удур тускай шериг операциясында төрөөн чери, төрөл чону дээш тулчуп чоруур чаңгыс чер чурттугларыныс оңу иштинге, хову-шөлге, тайга-таңдыга дээш каяа-даа чорааш, одун салып-каш, чыннып ап чорзун дээш, беш суугуну хайындырып эккелдим. Ооң мурнунда суугу эвес, өске дериг-херекселдерни чорудуп турдум. Таныыр-билер шериглерим четтиргенин илередип, өөрүүр чорду!» деп, Тимур Базыр-оол чугаалады.

Улусчу фронтунуң Тывада салбырының массалыг информация чепсектери-биле харылзажыр ажилдакчызы Чодураа Чаш-оол-биле чугаалаштывис.

«Тускай шериг операциясында киржип турар чаңгыс чер чурттугларынысче гуманитарлыг чүъткү удаваас аъткаарар бис. Дуза кадып кээп турар чонувуска өөрүп четтирдивис. Чүъткүг машинаның шимчеп үнүптеринге чедир ам-даа үе бар. Ынчангаш чонувусту дуза кадарынче кыйгырып тур бис. Ам-даа үе бар. Чылыг идик-хеп, дериг-херексел дээш чүнү эккеп шыдаарыл, шыдаар шаанче хемчегге киржири чугула. Кызыл хоорайның Тыва эки турачылар кудумчузу, бажың 3, каб. 3, харылзажыр дугаары: 8 (39422) 2-10-50.

/ Айдың ОНДАР

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Чербининң кежээлери

Сентябрь 28-те Кызыл кожуунуң Черби суурга "Чербининң кежээлери" деп орус культураның регион-ар аразының фестивалы болуп эрткен. Аңаа Кызыл, Бий-Хем, Каа-Хем, Таңды кожууннардан база Кызыл хоорай, Красноярск край, Хакас Республикадан чогаадыкчы коллективтер – нии-тизи-биле 100 ажыг кижии киришкен.

«Чербининң кежээлери» төлевилелди Президент Фондузунуң культура инициативаларының деткимчези-биле Кызыл кожуунуң чагыргазы, Культура эргелели болгаш Төпчүткен клуб системазы боттандырып турар.

Дыштаныр хүнде Черби суурнуң кол чоргааралы болган орус чоннуң амыдыралын, эдилеп чорааны национал этсевин чыып көргүскен музей-казанак чаны, ол чоок-кавыга оон-моон чыылган чон хей болган.

Фестивальды Россияның алдарлыг артизи Надежда Даржаа аттыг Культу-

ра бажыңының чанындан киржикчилерниң байырлыг чыскаалы-биле эгелээш, музей-казанак чанынга кээрге, Кызыл кожуунуң драма театрының артистери оларны омак-хөгүг уткуп, хороводтап, самнап, чыылганнарны улам хөгледип, байырланчыг шинчи кириген. Улаштыр улусчу ус-шеверлерниң хол-биле аргаан-даараан, чазаан, чураан ажылдарының болгаш каасталга уран чүүлү, «Орус амдан» аъш-чем делгелгези, мастер-класстар болгулаан. Оларның аразында Надежда Миненко аргаан, даараан ойнаар-кыстарны кылып турар: "Мен пенсияже үнгенден бээр, хостуг үе көвүдей бээрге, мында ойнаар-кыстарны хол-биле аргып-даарап, кылып эгелээн мен. Оларның аразында бичии уругларга таныттыгыр тоол маадырлары колдаан. Ол ышкаш пионер турган үемни сактып келгеш, бодумну база ойнаар-кыс кылдыр кылдым. Улус дыка сонуургаар боор чорду. Шак мындыг фестивальдар удаа-даараа болуп турары дыка

эки-дир. Бөгүн сагыш-сеткил көдүрлүүшкүннүг хүн болду. Ырлап-шоорлап, национал аъш-чемни чооглап, дыка эки дыштанып алдымыс" – деп, ол чугаалаан.

Эң-не кол көрүштүг кээш "Орус болгаш казак ырлар"

мөөрейи эгелээр мурнунда, ТР-ниң ДХ-ниң Даргазы Каң-оол Даваа ырак-чооктан чыгып келген фестиваль киржикчилеринге байыр чедиргеш, орус-тыва чоннарның найыралы кезээде быжыгып, чоннарның культуразы моон-даа соңгаар сайзыраарын күзээн. "Чербиде болуп турар орус культура фестивалындан аңгыда, "Чербинские колядки", кат-чимис хайындырарының фестивалы чоннуң күзелдиги-биле чыгыр ынак хемчеглери болу берилээн. Аңаа кээп турар киржикчилерниң арын-шырайын безин көөрге, эки сагыш-сеткил сиңген, өөрүшкү-маңайлыг болуп турары дыка онза-дыр. Бо хемчеглер чоннар аразының найыралын быжыктырарына болгаш моон-даа соңгаар туристерни хаара тударынга улуг салдарлыг болуру билдингир" – деп, ол чугаалаан.

Фестиваль киржикчилери чаңгыстың ыры, ийиниң ыры, хөйүнүң ырына мөөрейлешкен. Түңнелинде, номинация аайы-биле шаңналдыг черлерни дараа-зында киржикчилер алган:

"Орус улустуң ыры":

1-ги черни Красноярск крайның Железногорск хоорайында "Карусель" улустуң бот-тывынгыр коллективи чаалап алган.

2-ги черни Абакандан "Воскресенье" ансамбли ээлээн.

3-кү черге Хакасияның Подсине деп суурундан Ольга Кабанова төлөптиг болган.

"Казак чоннуң ыры":

1-ги черни Хакасияның Абакан хоорайда М.Л. Шрамко аттыг Орус улустуң хорчу чаалап алган.

2-ги черни Кызылдан "Раздолье" ансамбли алган.

3-кү черге Элегес-Аксиндан орус улустуң аас чогаал бөлүү "Забава" төлөптиг болган.

Ол ышкаш делгелге-мөөрейге орус чоннуң национал чеми, ус-шеверлерниң хол-биле кылган ажылдарының тиилекчилери тустуунда шаңналдарны алган. Фестиваль найыралдың кежээзи дискотека-биле доозулган.

/ Сорунза МОНГУШ.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Чаа школага концерт

Сентябрь 30-де Кызылдың А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизиниң национал хөгжүм херекселдериниң салбырында өөренип турар студентилер Вавилин этпээнде Төрээн чурттуң маадырлары аттыг чаа ажыттыгган школаның сургуулдарына солун оюн-тоглаалыг концерти бараалгаткан.

Чаа школаның сценазынга колледжтин студентилериниң тыва национал хөгжүм херекселдеринге ойнап күүсеткен чараш

аялгалары, ол хүн школаның сургуулдарына болгаш башкыларына байырланчыг шинчи кириген.

Школаның удуртулгазы студентилерге болгаш оларның башкыларына четтиргенин илереткеш, чараш оюн-көргүзүү бедик деңгелге күүсеткенин демдеглээн. Ол ышкаш шак мындыг хемчеглер школачыларның кижизидилгезинге болгаш келир үеде сургуулдарның культура адыры-биле мергежил шилип алырынга улуг салдарлыг болур дээрзин демдеглээн.

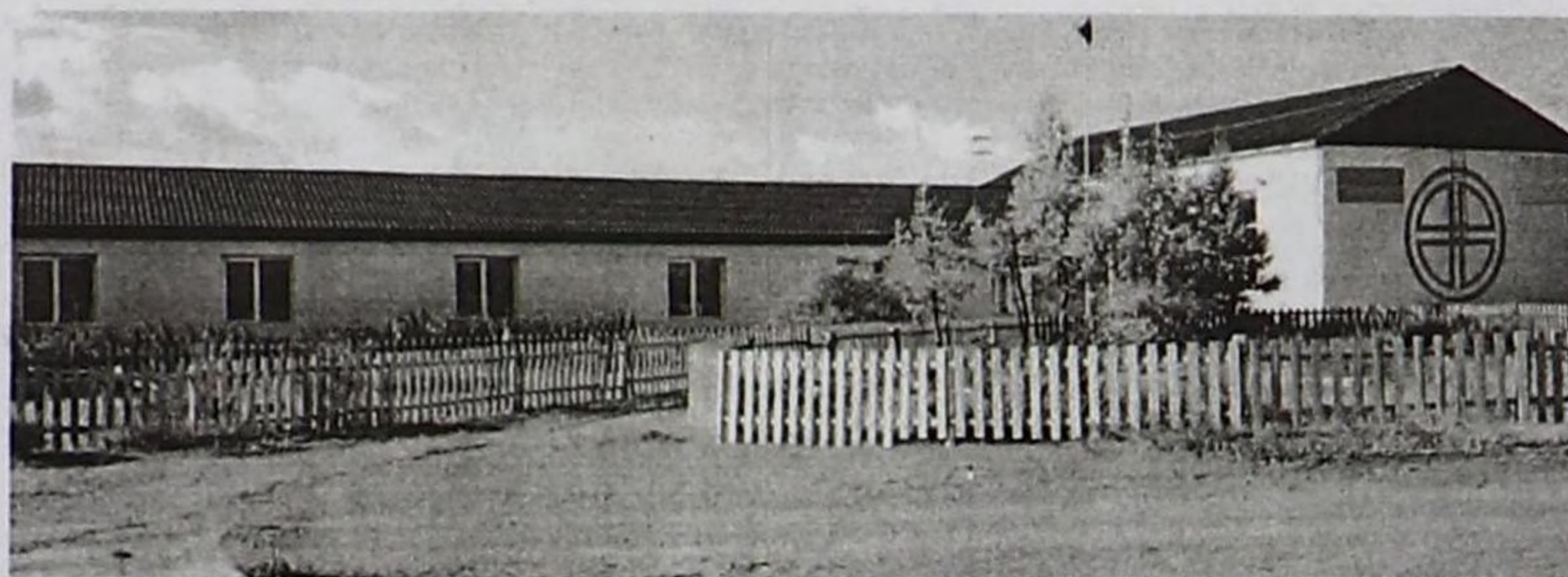
/ Бистиң корр.
Чурукту интернеттен алган.

Улуг Октябрының 50 чыл ою аттыг Кызыл туктуг физика-математика эртемнериниң кандидады, доцент, «Россияның педагогика эртемнериниң академиязының эртем секретары Орлан Базырович Бузур-оол аттыг Саглы ортумак школазы 90 харлаар

Школаның төөгүзү

Тываның ыраккы булуңнарының бирээзи өвүр кожуунуң Саглы ортумак школазының төөгүзү онзагай солун. 1934 чылда бир дугаар «Кызыл өг» школазы «Чыраа-Бажы» деп черге тургустунган. Бирги директору С. Куулар. Ол өглер кезип башкылап, ажилды удуртуп чораан.

1938 чылда дөрт класс бар апарган. 1939–1940 өөредилге чылында эге школаны ажиткан. Баштайгы школаның башкылары үш алышкы: Доржу-Чотпа, Хан-Демир, Ханды-Сүрүн. Олар чайлаг школазының башкылары турган. 1942–43 өөредилге чылында үш класска 48 хире уруг өөренип турган. Ол үеде башкылар Лопсан-Сундуй, Сержикей, О. Санаа школага ширтектер чаткан ыяш нараларга, саваң сырткытарлыг, шыва тонну эштип удуп турган. Ада-иелер элпечеп чөмгөрер. Кыдырааш чок, үс чаап каан ыяшка хүл борап алгаш, аңаа бижип турган. Чоорту саазынга карандаш-биле бижип эгелзэн.

1944–45 өөредилге чылында чаа солун чүүл – орус дылды тускай эртем кылдыр өөредип эгелзэн. Немей В.С. Дагбыш, А. Маадыр-оол, Н. Задровский деп башкылар ажилдап эгелзэн. Өөредилге херекселдери недишпес, чүгле тыва дылдың ному үнген турган. Баштайгы дөрткү классчылар 23 кижидооскан. Оларга Б.Д. Монгуш, Ч.М. Ооржак, Б. Бузур-оол, Доржу, С.Х. Ооржак, Н.Ш. Куулар болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

1945–46 өөредилге чылында дөрт класска 80 ажыг өөреникчи турган. Оларны башкылар В.С. Дагбыш, Н. Задровский, А. Санаа,

О. Санаа, Ламалдаң олар өөредип турганнар. Школаның эргелекчизи Шайлакан, таңнылы Серен-оол, повары Кара-Сенди ажилдап чорааннар. Өөреникчи майыктааштар, галоштар, оолдарга бедик дүптүг туфель идиктер кедип эгелзэн үе. Ол чылдан эгелеп 4 классты албан дооскан турар болгаш 4-кү классты доозарының күрүнө шылгалдаларын кириген турган. Малчыннап ажилдап чораан К. Донгак ол үеде 4 классты дооскаш, школага башкылап турган. Ынчан школа турган бажың чоорту ажил-агый склады апарган.

1951 чылда 7 чыл школазы, 1957 чылда 8 чыл школазы апарган. Директору В.С. Дагбыш, В.Ш. Марий-оол башкы баштайгы 8-ки классчыларны доостурган: К.Б. Ооржак, Ш.С. Куулар, К. Ооржак, Ч. Ооржак дээш өскелер-даа...

1966–67 өөредилге чылында школаның амыдыралыңга чаа солун өскерлишкinnen болуп, чаа кадрлар немешкен. Школаны М.О. Ооржак директорлап, техниктиг дериг-херексел-биле четчелзэн. Ол үеде школага радио-техниктиг бөлгүм ажилдап, янзы-бүрү модельдерни боттары чогадып уждуп турган. Ооң ачызында А.Ш. Куулар ужар

чүүл училищезин дооскан.

1967–68 өөредилге чылында Саглы школазы Октябрының 50 чылын уткуурунга чарлаттыңан социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, «Октябрының 50 чыл школазы» деп атты алган. Мөңгези-биле шыгжаар Кызыл тук-биле шаңнаткан. Школаны башкы кадрлар-биле четчелзэн. «Эң эки өөредилге болгаш чурум» деп кыйгының адаа-биле ажилдап турган. Бо чылдарда директор А. Хоюг-оол өөредилге талазы-биле эргелекчизи Ш. Серенмаа, башкылар К. Күрседи, В.С. Дагбыш, Э. Конзан, Б. Хүлермаа, Д. Аңгыр-оол, С. Көк, Х.К. Ооржак, А.К. Ооржак, А.И. Луцкая, Е.Ф. Соколянская, Х. Омбал, ажил-агый эргелекчизи Ы.Ч. Ооржак, склад эргелекчизи К. Кара-Сал олар дыка кызымак ажилдап чорааннар. 7 хардан 16 хар чедир назылыг уругларны шуптузун школага хаара туткан. Кежээки школага 16 хардан 39 хар назылыг малчыннар безин өөренип турган.

География шөлүн А. Хоюг-оол дерип, республикага 1-ги черни-даа ап турган. Школаның тарылга шөлүн ажыдып, ону ажыглап эгелзэн. Күш-ажыл мастерскаян ажыдып четчелзэш,

демирден шыдырааны чондуруп, ыяштан стол, сандай, аптараны кылып турган.

1974–75 өөредилге чылында Саглы школазы ортумак школа апарган. 1974–80 чылдарда директор Б.Д. Монгуш ажилдап турган. 1976 чылда баштайгы 10-гу классчылар 20 өөреникчи дооскан. Башкызы Х.К. Монгуш, М.В. Дондуп директорлап ажилдааш, школаның иштики болгаш даштыкы шимелдезин чаартып, кабинет системаже кирип, чаа дериг-херекселдерни четчелзэн.

Школаның директорларынга С. Куулар, В.С. Дагбыш, Л.М. Кыргыс, М.О. Ооржак, Б.Д. Монгуш, М.В. Дондуп, Ш.К. Саая, У.Д. Куулар, К.С. Монгуш, О.М. Назытай дээш бо башкылар школаның тургустунганындан эгелзэш, бо хүннерге чедир удуртулга ажылыңга эки чедишкinnerлиг, чогадыкчы, үе-биле деңге базып, кызымак ажилдап чорааннар база ажилдап чоруурлар-даа. Школа деп сөстү дыңнаарга безин, эргим чоргааранчыг. Кижидүрүзүн эртем-билиг-биле чөпсеглеп каан, ажил-иш амыдыралдың таваан тургускан, чырык, чараш, делгем «өргээзи», «уязы».

1934–2014 чылдар дургузунда 3266 өөреникчи

дооскан. Бистиң ат-алдарлыг доозукчуларымыска Д.Б. Бузур-оол, О.Б. Бузур-оол, Кара-Сал, В.О. Дарыма, А.Б. Бузур-оол, З.О. Бузур-оол, В.К. Кара-Сал, Т.С. Саая, Н.С. Саая, К.С. Саая, Э.С. Монгуш, К.С. Монгуш, Я.Г. Айдыс-оол, А.В. Ооржак, В.В. Куулар, С.В. Ооржак, О.Х. Ооржак болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Школавысты 2001 чылдың февраль 12-де Тываның күрүнө университетиниң бирги ректору физика-математика эртемнериниң кандидады, доцент, Россияның педагогика эртемнер академиязының эртем секретары Бузур-оол Орлан Базыровичиниң ады-биле адаан. Эртем төвү эргим чараш школавыстың төөгүлүг 90 чыл юбилейин уткуп байырлап тур бис.

2013 чылдан бо хүннерге чедир дээди категорияның орус дыл болгаш чогаал башкызы О.М. Назытай коллективин билдигип удуртуп ажилдап турар. 32 чыл стажтыг. Өөредилге талазы-биле оралакчызы З.К. Куулар, кижизидилге талазы-биле оралакчызы А.М. Ле, методист К.С. Монгуш шупту бир демниг ажилдап турарлар. Школада шупту 19 башкы ажилдап турар. Оларның аразындан 17 башкы дээди эртемниг, эр башкылар – 3, 35 харга чедир 5 аныяк башкы ажилдап турар. Б.В. Кара-Сал – айыыл чок чоруктуң болгаш патриотчу кижизидилге талазы-биле директорнуң оралакчызы, А.А. Куулар – директорнуң кижизидилге талазы-биле чөвүлекчизи. Хөй чылдарда ажилдап чоруур, арга-дуржулгазы улуг, хоочун башкылар аныяк башкыларның ажил-ижин деткип, оларга ажыктыг арга-сүмезин кадып, дагдыныкчы башкылар кады чогадыкчы ажилдап турарлар.

Амгы үеде 130 өөреникчи, 10 класс комплект бар. Дээди категорияның – 4, 1-ги категорияның – 9, 2-ги категорияның – 6, категория чок 6 башкы бар.

О.М. Назытай – РФ-тиң Чырыдышкын яамызының, ТР-ниң Өөредилге яамызының хүндүлел бижикириниң эдилекчизи.

РФ-тиң ниити өөредилгениң тергиннери: З.К. Куулар, К.С. Монгуш, П.Б. Ооржак, ТР-ниң күш-культуразының тергини – У.Д. Куулар, ТР-ниң өөредилге сайзыралыңга үлүг-хуузу деп медальдың эдилекчизи – З.К. Куулар. Шак мындыг алдарлыг башкылар ажилдап турар.

Республика чергелиг янзы-бүрү мөөрейлерниң тиилекчилери болуп турар башкылар база бисте хөй. З.К. Куулар, эге класстар башкызы «Чылдың башкызы–2015», математика башкызы К.С. Монгуш «Чылдың башкы-

(Уланчызы 9-ку арында).

(Төнчүзү. Эгези 8-ки арында).

зы–2019» база «ТР-ниң эң эки дагдыныкчызы –2024» О.М. Назытай «Эң эки удуртукчу» 2019 болгаш 2022 чылдарда, Б.В. Кара-Сал «Мужчина педагог–2021», география башкызы А.О. Саая «Аныяк башкы–2018», эге класс-тар башкызы П.Б. Ооржак «Чылдың башкызы–2023», физика башкызы А.М. Ле «Чылдың башкызы–2024», «Аныяк специалист–2024» деп номинацияга төлөптүг болганнар.

Башкы деп кымыл ол?
Б-билиглери өөрөткөн,
А-Авазы дег авыралдыг,
Ш-Школачы ажы-төлдүн
К-Кылбас-тутпас
ажылы чок,
Ы-Ынаныжы, бүзүрели.
Башкы-дыр ол. Баш-
кы дээрге көдөз суурнуң
көрүнчүү-дүр.

Школа деп чүл?
Ш-шалып кезжээ
ажылдакчыларлыг,
К-көвөй чоннуг, делгем,
О-онза, хөглүг,
Л-Лена, Вася, Оля, Ан-
тон.... көвөй санныг башкы-
ларлыг

А – ачы-буянын «өргээ-
вис»-тир, школавыс-тыр.
Школавыстың медалист
доозукчулары: В.М. Куулар,
2001 ч., А.А. Монгуш, В.В.
Куулар 2002 ч., А.Ш. Ооржак
2003 ч. Бо доозукчуларывыска
чоргаарланыр бис.

Школавыстың медалист
доозукчулары: В.М. Куулар,
2001 ч., А.А. Монгуш, В.В.
Куулар 2002 ч., А.Ш. Ооржак
2003 ч. Бо доозукчуларывыска
чоргаарланыр бис.

ШКОЛАВЫСКА

Саглы ортумак школазы
90 чылды байырлап тур.
Солун, хөглүг демни-биле
Доозавыс уткуп тур бис.

Бичии чаштар, уругларга
Билиг, күжүн берип чоруур.
Чогаадыкчы ажил-иштиг,
Чоргааранчыг
коллектив бис.

90 чылдар дургузунда
Доозукчулар
кым-даа болган:
Эмчи, башкы,
артистер... дээш
Эки чурттап чоруурлар хөй.

Школавыс эртем-билиг
«уязы»-дыр,
Школавыс – ийи дугаар
бажынывыс.

БАШКЫЛАРЫВЫСКА

Эге класстан эң-не баштай
Эргим кылдыр хүлээп алган.
Ооржак Дина Херешовна
Онза ынак башкывыс-тыр.

Башкывыстың ачызында
«А» деп үжүк танып алгаш,
«Ава» деп сөс бижээнивис
Бажывыста таңмаланган.

Бешки класска бисти алган
Беримчелиг Юрьевна.
Тыва дылды өөрөткөн,
Тывызыксыг

башкывыс боор.

ШКОЛАМ

Эртем-билиг төвү болган
Ийи дугаар бажынывыс –
Идегелдиг школавыс
Эргим ынак уявыс-тыр.

Саглы суурда школавыс
Сайзыразын, хөгжүзүн-не!

90 чылдар дургузунда
кандыг мергежилдиг доозук-
чулар дооспаан дээрл! Эмчи,
башкы, юрист, артист, чогаал-
чы, тракторист, садыгжы, по-
вар дээш санап четпес көвей
санныг. Келир үениң чаш
салгалдарын эртем-билигге
өөредип-кижизиткен чогаа-
дыкчы талантылыг, баштак-
хөглүг, тывызыксыг хүндүлүг
дыштанылгада хоочун башкы-
ларывыска база чоргаарлан-
мас аргавыс чок.

Хүндүлүг дыштанылгада
буянын башкыларывыс-
ты сактып бодап, хоочун
улуг башкыларывыс аныяк
башкыларга үлөгер-чижек
болуп, ажил-иживиске чаа-
чаа чүүлдерни өөредип, эки
чүүлдерни арттырып каанын-
га четтиргенивисти илередип,
оларга мөгейип чоруур бис.

Школавыстың 90 харлаан
байырлалы дээрге эң узун
орукту эрткен төөгүлүг улуг
байырлал. Ынчангаш Саглы
школавыстың байырлалын
таварыштыр бүгү башкы-
ларынга болгаш техник-
тиг ажилдакчыларынга,
өөреникчилеривиске байыр
чедирбишаан, бичии чаш сал-
галды өөредип, эртем-билигге
чедирип чоруур буянын, чы-
мыштыг ажил-ижинге ам-даа
улуг-улуг чедишкinnerни,
ак орукту база быжыг кадык-
шылды, узун назынны күзеп
тур бис.

База катап байырлал-би-
ле, эргим школавыс!

/ У.Д. КУУЛАР,
К.С. МОНГУШ, Л.У. СААЯ,
хоочун башкылар.

АЖЫ-ТӨЛҮ ДЭЭШ АДА-ИЕ
ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ

Эртем-техниканың сайзы-
рай берген депшилгелиг
бо үезинде Интернет деп
делегей четкизиниң аспаан-
да туттуна берген элээди
ажы-төл боттарының үези
эштеринге хамаарыштыр
куду көрүүшкүннүг, каржы-
хажагай аажылалын, маа-
дырлыг чорук кылып турар-
биле дөмей, хөйже үндүр
салып «мактаныр» чоруктар
сөөлгү үеде көвүдээн.

Бо талазы-биле ажил-
дарны ТР-ниң Чазак
деңнелинде сайгарып
көрүп, харыысалгалыг орган-
нар, яамылар, албан черлери
хемчээп ап турар. Чаш уругга
хамаарышкан кемниг херек-
тер, назы четпес ажы-төлдүн
боттарының кылып турар кем-
ниг херектери 2024 чылдың
8 айларының көргүзүлгери-
биле 30 болгаш 23 хууларга
кызырылган. Ол дээр-ге-ле
эрге-хоойлу органнарының,
күүсекчи эрге-чагырганың
кады ажилдажылгазының
каттышкан үре-түннели-дир.
Ада-иелерниң маңаа хамаа-
рыштыр туружу кайдал?

Бир талазында, когараан
тала болур, өскезінде, хоойлу
мурнунга чурум үрзэн төлү
дээш харыылакчы болур. Чу-
рум үрзешкинин азы кем-херек
үүлгедишкinner болдурбас
дээш чогуур органнар, баш-
кылар план өзугаар дүн-хүн
чок ажилдап турар. А ада-ие
ындыг ажилды кылып турар
бе?

Бо хүннүн байдалы-биле
бо айтырыгга чаңгыс харыы
берип шыдавазывыс чугаа-
жок. Бөгүнгү өг-бүлелерниң
хөй кезинде байдал мындыг:
ада-иези ажилдап чоруптар,
ажы-төл өөренир дээш, үнүп
чоруптарлар. Олар хүнээдир
көрүшпес. Чүгле кезжээ
бажыңга чыгып кээрлер.
Дүвү-далаш кезжээки чегин
кылып чиир. Чем үезинде,
билдингир-ле, кижилер бүрүзүнүн
холунда телефон. Шылап-
могаан ачазы диванга чыдып-
каш, телевизор көөр, авазы
аап-саап бажың ажилын чет-
тигип кылыр, ажы-төл онаалга
кылыр дээш аңгы-аңгы олу-
руптар. Та кичээлдеп олурар,
та телефон көрүп олурар,
хынаар-ла ава хынаар. Шак-ла
мынчаар ада-иези биле ажы-
төлдүн аразында ажит-чажыт
чок чугаалажышкinner
болбайн турар. Хоорай черниң
кайт бажыңнарында амыды-
рал колдуунда мынчаар-ла
эртип турар. Көдээ суурларда
ажыл эндерик: от-көзүн салыр,
мал-маган тудуп турар улус
сиген-ширбилин белеткээр,
оң өдзэн аштаар, кажаа-хо-
раазын чылыглап белеткээр,
ыаш, хөмүрүн белеткээр
дээш-ле төнчү чок. Бо-ла бүгү
ажылды кылырда, ачазы оол-
дарын, авазы кыс уругларын
эвилелдээр. Ажил үезинде
ала-чайгаар хөөрежи, чагып-
сургаары кылдынар ужурлуг.
Өгбелеривис бистиң ада-
иевисти ынчаар кижизидип
чораан. Бисти база ада-иевист
«ынчанмас» деп бижиттин-

мээн хоойлуларын хүннүн-не
баштарывысче кири сургап
чораан. Үе-чеге ажы-төл
шупту чаңгыс чеге чыгып,
алгаш, ойнап, кескинди хлебти
чартыктажып чип, бот-ботта-
рының бажыңнарынче хос-
туг үнчүп-киржи, эдержир,
ажыл-агыын кылчы кааптар
эп-найралдыг салгал шагда
өскөн.

Амгы ажы-төлүвүс ындыг
эвес. Оларның хостуг эргези
бирги черде апарганындан,
эртем-техниканың депшилге-
лиг сайзыраанындан, херек-
даа чүүлү, кевин-херекчок,
харын-даа коргунчуг, чииртим-
даа медээлерни, дириг-чурук-
тарны делегей четкизи Интер-
нет деп «ээрмчик дузаандан»
хала чокка, хостуг көрүп тура-
рындан багай чүүлдерни доп-
ла-дораан өөрени тыртып ал-
гаш, албан шензэн, «амзаан»

турар апарды. Янзы-бүрү
социал четкилерде кижиниң
мээ-медерелинге, кадыын-
га, сагыш-сеткилинге хора
чедирип, дедир башкаар,
багай чүүлдерге чаңкытырып
өөредир чүүлдер шуут
эндерик. Ол бүгүн ажы-
төлүвүс көрүп турар, шупту-
зун билир апарган. Эки эвес,
күзөңгир эвес, кижини дедир
сургаар, багай чаңчылдарга
өөредир «хирлиг» информа-
ция ажы-төлүвүстүн холда-
рында аар өрөктүг телефон-
нарда эвес-тир бе? Оларны
каая, кажан, канчаар ажыглаа-
рын өг-бүлелерге шыңгы
чугаалажып, дугуржуп алырын
үе негеп келген-дир.

Назы четпээн ажы-
төл аразында чурум
үрзешкinnerни, кем-херек
үүлгедишкinnerиниң база
бир кол чылдагааны өг-бүледе
кижизидилге ажилының чогу
азы эреңгейинде, чаагай
чаңчылдарга уруг-дарыгны
өөрөтпейн турарывыста,
чүдүлге-сүзүк чогувустан
кээрээр, энерел сеткил уруг-
дарында хевирлеттинмейн
турарында. Хөлүн эрттир улуг
«ынакшыл» база багай сал-
дарны чедирип турар. Эрге-
чассыг мээн огулмга, уруумга
кым-даа дегбес ужурлуг деп
кыйгырыг-биле кижилерге
черле базындырбас, чүгле
этээр-согар ол-ла деп шын
эвес өөредигден чаңгыс эвес
уруг чандыр базып чорууру
чажыт эвес. Делегейниң кайы-
даа чүдүлгезинде кижилерге
хора чедирер, каржы-хажа-
гай болур деп өөредиг чок.
Дээр-деңгере, бойдуска-даа
чүдүүр улус шупту чүве эки

болзун, амылыг амытан бүрүзү
хилинчек-човулаңындан адыр-
лып, аас-кежиктиг чорзун деп
чалбарып сүзүлгээр. Дайзын-
нардан камгаланып, чаа-чал-
бак болбазын, аарыг-аржык,
өлүм-чидим аймак чонумдан
ырак-ла турзун деп тейлеп
чоруур. Бодунуң өстүрүп олу-
рар ажы-төлүн эки кижилер
болзун дээр болза, бурунгу
чаагай өзү-чаңчылдарны
өөрөтпишаан, чүдүлге-
сүзүктүг кижилер кылдыр
угаан-медерелин хевирлээр
болза эки.

Ал-боттары шулбусталдыр
арагалап алгаш, алгыш-кы-
рыш, чогуш-соданы, кайы-ха-
маанчок эр-херээр чорук-
тарны ажы-төлүнүн мурнунга
көргүзүп, төлү хамаанчок,
ал-бодун эде кижизидип
ап чадап чоруур «ижер-даа
болза, төрүп каан иези кончуг»

деп чалгынналчак бодалдар-
лыг «эргим» аваан, «кончуг»
ацадан төлөптүг ажы-төл
өзүп кээриниң барымдаалары
чүгле каш санныг, шак ындыг 5
өг-бүледен чүгле чаңгызынга
туруп болур. Ол дээр-ге дыка
улуг аас-кежик-тир.

Кеткен хеви багай-даа бол-
за, чиир чеми чегей-даа болза,
бир кижиниң төлүн кыдыглап,
кыжырып, эттеп-эриидеп,
боттарын «маадырлар» кыл-
дыр санап чоруур, шак ындыг
чаржынчыг үүлгедиглерин
хөйгө көзүлдүр чарлап чоруур,
тоткаш, дажаараан, караа
көзүлбестээн, шын эвес орук-
че бар чыдар кээр-генчиг са-
лым-чолдуг ажы-төл-биле де-
миселди ол дээш акша-шалың
ап чоруур күрүне ажилдак-
чылары эвес, ада-ие боттары
чорудары күзөңгир. Ажил-агы
чежемейниң чай чок болза,
ажы-төлче кичээңгейни салып,
оларны дыңнап, сагыш-сет-
килин үлежи, чаңгыс стол
артында олуруп алгаш, өг-
бүлениң кемненер шагында
өөрүшкүлүг, эки медээлерден
чугаалажып, удуу чыдып ал-
ган уругну эргелдип, бажын-
че чыттап, суйбап-даа каары
уругга чараш бодалдарны
хевирлеп, шын орукче углаар
ужурлуг. Шыңгы чугаалар
черле турбайн канчаар. Чүгле
үргүлчү хайгаарал, кады ту-
рары чугула. Улуг харыысалга
школада, уруглар садында
башкыларда-даа эвес, чүгле
ада-иеде. Уругну кижизидер
ажылды 80 хууун ада-ие
күүседир, а школага чүгле 20
хуузу хамааржыр деп эртем
бадыткалын утпас болза эки.

/ Надежда КУУЛАР.

Чылдың дөрт үезинде...

ТАР үезинде кижі бүрүзү шыдаар шаа-биле малды өстүрүп, тарааны тарып турган. Чон арат ажил-агыйлыг. Чамдык тараа тарыыр, суггарар, аңдарар, дүк салыр, сиген кезер берге ажилды төрөл-дөргүл катчып алгаш, бот-боттарынга дузалажып, чылдың 4 үезинде малының одарын солуп көжүп чораан.

КЫЖЫН

Шагаа хүнү келирге, дашкаар үнүп, идик-хевин харга кактап, арыг-ланыр, чуңгулаар. Ак шайын чажып, саңын салыр турган. Ачам чер чоруурда чагып каарга, улуг акым Байыр саңны салыр.

Ол үеде Шагааны хоруп каапкан турган. Ынчалза-даа ырак, бедик коданнарда чон бүдүү демдегледип чораан. Бис база оон чыда калбаан бис.

Бир-ле көөрүмге, угбаларым, акыларым, чааваларым, Байыр, Анай, Сенденмаа чаавам, Дылды угбам, Сутор чаавам бедик хавак кырындан улуг инек кезинге чуңгулап, өзен иштинче бадыпкан. Мени-даа албаан. Оон мен хорадааш, хар узар улуг хүүрекке олурупкаш, дап бээримге, хүүрек сыг дээн. Аңдара барып ушкаш, доос-кара дег, хол-будум далбаңайнып, алгырып-кышкырып бадып олурумда, акым Аралдуу хүүректи ийлендир тепкеш, каттырып тур. Мен хөөкүй хөртүкче кадалып кире берген, алгырар-даа харык чок, далбаңайнып чыдыр мен. Оон Аралдуу акым каттырып-каттырып ушта соп алды. Ынчап турувуста, ачам шынаа чораан бо аъттыг кел чор. Акыларым, чааваларым, угбаларым ачамны көрүп кааш, бүдүү өдекке келгеш, өглеринче кире бердилер. Ачам белен чүве чугаала-вас болгаш, чүнү-даа чугаалавады.

Бир-ле хүн ачам шынаа чорааш,

бажың эжиинде шоочалаарыңа эп-тиг чаа ак сенчи садып кылып каан болган. Мен ону көрүп, чарашынып, тудуп, сонугурган тургаш, чылгапкан мен. Оон алгырып-ла эгеледим. Уг-бам Анай үнө халып келгеш, «кончуг кулугур боор бо» дээш, бажыңдан чылбай шай эккелгеш чажыпты. Дылым оон адырлы берди. А сенчиде дылым кежи агара чыпшына берген артып калды. Олчаан соок демирге дээринден кеззэн мен.

ЧАЗЫН

Кыштагдан Деспекте чазага ишкээрлеп көжүп келир. Ыжык, хүннээр болгаш, чаш малга аажок таарымчалыг. Анай, хураганы доругуп өзүп кээрге, ам шынааже көжер. Шынаага келгеш, часкы чер ажылы-нче кирер.

Ынчан ачам шынаага кылбазы-ла чок. Тараа тарыыр шөлүн арыглаар, буга-суун эде казар. Оон соонда черин суггарар. Суггат соонда, ан-дазынны шарыга кожуп алгаш черни аңдарар. Илииртээрде база шарыга сөөртүр. Ам-на тараа үрезинин хол-биле чажар. Үрезинни кижі бүрүзү чажып шыдават. Ол дээрге эң-не берге айтырыг. Эки дүжүт алыр дээш, ону элбекшидер, тускай эки чажар кижилерге чаштырар. Тараа үрезинин сырый-даа звес, тарамык-даа звес, өй-тап, бир дески чажар.

Тараа үрезинин уургайдан уштуп алыр. Уургайны баштай довурак-биле базырар. Оон соонда саваң-биле шып каар. Ол кончуг арыг тарааны барбаларга савалаар. Бир звес ында үңгүр бар болза, улаштыр аяар казып чеде бээрге, элзэн арыг тарааны аппарып алган болур. Өрге, күске кончуг-ла кажар.

Тараа тараан соонда, чайлагже көжеринге белеткенир. Малдың деңгели шыырак болзун дээш, малды одар солуп чайлагладыр. Чай дургузунда одарны каш катап солуп тургаш семиртип алган мал кышты эки ажар, чаш анай-хураганы онча-менди, күш-шыдалдыг, шыырак болур.

Чайлагже көжерде баштай суггатчыларны эки турарын, тарааны үе-шаанда суггарарын, өрге-күске, шергиден камгалап көрүп турарын чагыыр. Суггатчыларның аш-чемин, ээдин күзүн-не кадырып белеткеп каан болур. Күскээр кыжын элзэн каш малын дөгергеш, ээдин диле-диле кезип хөмөлээр. Ынчаар кылган эът кедергей чаагай, чымчак болгаш амданныг болур.

Далган-тарааны чайлагда улус соктап белеткээш, далганче өремни, ааржыны ургаш, холуй булгаптар. Ынчаар кылган далган

үрөлбес, чаагай, артында-ла тодуг болур.

ЧАЙ

Аар чүөктү шарыларга чүдүргеш, ээзи аъттыг шарыны чедер. Бир шарыны бурундуундан туткаш, өске шарының ыңгыржаанга баглап алыр. Ынчаар 2–3 шарыны кожуп алыр турган. Чаш ажы-төлүн эң чааш аъттарга ушкарып алыр. Элээдилери шары, молдургалар мунар. Хой, өшкүнү 2–3 кадарчы ай дээр. Чылгы, сарлыкты баштай-ла тайгазынче үндүрүптер.

Кажан мал шору деңгип келирге, тайгаладыр. Ону чүөктүг аът, шарылар багайтыр ажар. Чамдыктары ажар чүөгү аартап, бергедей бээрге, албадап тургаш, ажырап турган.

Мал-маган тодуп, семирээш, тайганың агаар-бойдузу чоорту се-риидеп келирге, өл-шык, чаъс, туман тыртып туруп бээрге, мал чайгаар-ла изиг шынаазынче чүткүдө бээр.

Тайгаже үнеринден бадары чүгээр. Сарлык, чылгы ишкээрлеп Улуг-Баалык, Оргу кыры ынчаар чыдып каар. Өске мал-маган эт-сеп-биле шынаалап, күзегге келир. Шынаага келгеш, сиген кезер. Херээжен улус алгы-кежин эттеп, кышкы идик-хевин даараар. Кышка белеткенир.

Дүк салыр, өгнүң дээвиирин, адаккы ширтзэн дээш чүнү кылбас дээр. Ол ажыл адакталып турда, тарааже кирер. Тарааны хол кадыры-биле кезип чораан. Тарааны кескеш, тавычалап салгаш, шаңга апар-гаш, оон 4–5 аът-биле бастырап. Тарааның саванын чоорту арыглап тургаш, салгынче өрү ыяш хүүрек-биле октаар. Богун, саванын салгын апаарга, арыг тараа артып каар. Ону аңгы ургаш, салгынга кургадыр чаткаш, савалаар. Тарааны ажаап, арыглап, кургадып алган, дүжүт ажаалдазы доозулган. Ол тарааны үндүрүгдө көрдүнгени-биле күрүнеге дужаар. Барба-барбазы-биле аътка чүдүргеш чорудар турган. Күрүнеге чүгле тараа звес, мал-маганын хөйү-биле берип чораан. Мал-маганы, тараазы хөй дээш "кадыг үндүрүг" дээр пландан ажыр ап турган.

Арткан тараазын иштин тараа урар дээш өрзэлдеп, манзалап каан терек бажынга шыгжаар. Мал чемин оортан бичиилеп кыштаг, чазагже үндүрүп турган. Ол үеде фронту-же дужаар тарааны аътка, шарыга чүдүрүп алгаш бар чыдырда, билген ышкаш, хөөкүйлерниң карааның чажы борбаңайнып төктүп чоруур. Чон ону кээргеп чугаалажыр турган.

/ Светлана ОНДАР,
хоочун башкы.
Сукпак суур.

Хоочуннарны утпас болза эки

Хоочуннар болза амыдыралдың узун оруун, төөгүзүн, эки-багын көрүп чурттап эрткен кижилер.

Хөй төөгүлүг болушкуннарның херечилери, бүгү чурт-биле кады бергелерни шыдажып эртип, бистиң Тыва чуртувусту сайзырады-рынга боттарының күжүн киригеннер. Амгы үеде хоочуннарның хөй кезии аңгы-аңгы албан черлеринде ажилдаарын уламчылап, хөй-ниити организацияларының ажил-хе-ректеринге, аныяктарның патриотчу кижизи-дилгезинге идепкейлиг киржип, чогаадыкчы чорукка хандыкшып чоруурларын солун-сеткүүл, интернет-четкиден номчуп чоруур бис. Чамдык хоочуннар 30–50 ажыг чылдар иштинде ажилдааш, хүндүлүг дыштаныл-гада оранлар. Бис оларның чамдыктарын уттукпанывыс хомуданчыг-дыр.

В.И. Лебедев-Кумач – совет шүлүкчү болгаш хөй-ле билдингир совет ырыларның сөстөрүнүн автору. Массалыг совет ыры жанрының чогаадыкчыларының бирээ-зи деп санаттынып турар. Оон чогааткан «Төрзэн чурт дугайында» ырының сөзүндө аныяктарга каяа-даа орук бар, улуг назы-харлыг улусту каяа-даа хүндүлээр дээни ышкаш, суурлар, кожууннар бүрүзүндө хөй кезии аныяктар даргалап турары өөрүнчүг. Ынчалза-даа хөй чылдар иштинде ажилдап кааш, хүндүлүг дыштанылгада оран, ам-даа ажилдап чоруур хоочуннар барын чамдык даргаларывыс уттупкаш, оларга амга чедир «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдак-чызы» деп атты тывыспааны хомуданчыг-дыр. Ол хоочуннар дээрге 40–50 ажыг чылдар иштинде ажилдап каан бөдүүн эр, херээжен тракторист, чолаачылар, малчын-нар, кадарчылар дээш өске-даа хоочуннар-дыр.

Дарга кижі суурун, кожуунун, чонун беш салаазы дег билир ужурлуг. Ындыг дарга кижі хоочуннарын уттуп болбас. Хоочун-нар дээрге эң-не хүндүткелдиг улус болгай. Кандыг-даа байырлалдарда улуг албан-ду-жаалдыг даргалар чонга байыр чедирерде, баштай-ла хоочуннардан эгелээр, ол дээр-ге хоочуннарны хүндүлөп турары-дыр.

Кызылдың күрүнениң башкы институтунун физика-математика факуль-тединге 1977–1982 чылдарда өөренип, ону дооскан чаңгыс курсчу эштеримниң дуга-йында «Сургуул чылдар» деп номну парла-дып тур мен.

Математика дээрге эртемнерниң хааны деп немец математик Карл Гаусс чугаа-лаан болгай. Башкы кижі өөреникчилерге математикага билиг бээри белен звес, берге эртемнерниң бирээзи. Ынчалза-даа чамдык чаңгыс курсчуларым бергелерге алыспайн, оларның аразында 42 чыл ажыг сан башкылап чоруурлары бар, чамдык-тары 30 ажыг чылдар иштинде башкы-лааш, хүндүлүг дыштанылгада олурарлар. Чаңгыс курсчуларым башкылап тургаш, «Тыва Республиканың алдарлыг башкызы», «РФ-тиң алдарлыг башкызы» аттар, хөй санныг албан черлериниң хүндүлөп би-жиктери-биле шаңнатканнар. Ынчалза-даа үстүндө бижээним хоочуннар ышкаш, 42 чыл ажыг башкылап чоруур эштеримге Тыва Республиканың-даа, РФ-тиң-даа алдарлыг башкылары аттарны тывыспааны хомудан-чыг болду. Ол дээрге кожууннарда, хоорай-ларда школа директорларының база өөре-дилге килдистериниң эргелекчилериниң частырыглары деп бодап чор мен.

Даргалар, удуртукчулар хоочуннарны утпайн, кагбайн, хүндүлөп чоруур болза эки.

/ Сергей ОЮН.

Эки чурттап олур бис

Кызыл хоорайның кырганнар болгаш хоочуннар интер-надында кандыг кижилер чок дээр: назы-хары улгадып, чөнүп кыраан, кады кошкак, харык-ши-нээ кызыгаарлыг... Оларга социал ажилдакчыларның дузазы эргежок чугула. Бистиң социал ажилдакчы-ларывыс дыка эки ажилдап турар-лар.

Интернаттың директору Серен

Күжүгет коллективти билдилиг удур-туп турар. Ол үргүлчү арыг-силиг байдалды болгаш аш-чемниң шы-нарын хынап турар. Аш-чеми дыка эки, эътти үргүлчү чип турар бис, ногаа болгаш чимис аймаан хүннүң-не рационче кирип турар. Чем хөй янзы, белеткеп турары амданныг.

Культура-массалыг хемчеглерни, оюн-тоглааны үргүлчү бедик шы-нарлыг эрттирип турар, концерттер

база удаа-дараа кээп, хоочуннарның дыштанылгазын каастап турар.

Эвилен-ээлдек директорувуска, интернадыстың коллективинге бистиң дилеглеривисти хандырып берип чорууру-биле бо хүнде эки чурттап оларывыс дээш, сеткили-вистен өөрүп четтиргенивисти иле-редип тур бис.

/ Н.С. САТ,
интернаттың хоочуну.

| ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН |

«Манчүрек» лагеринден

Август ортан үезинде Дустуг-Хем аржааны чедер дээш, орук ара ТР-ниң Өөредилге яамызының Шуй санаторлуг школа-интернадының баазазында туруп турар «Манчүрек» лагериниң ажил-ижи-биле таныжар аргалыг болдум.

Школань директору А.А. Хирлиг-оолдун удуртулгазы-биле аныяк башкылар С.О. Чүлдүм, Д.В. Дажый-оол, Б.С. Калдар-оол, Х.К. Хертек олар кызы-маккай, шудургу ажилдап турлар. Уругларның чугаалап турары-биле алырга, үш дугаар смена солун болгаш ханы уткалыг хемчеглер-биле долдунган. Мында дөртөн уруг хаара туттунган, кадыкшылын быжыглап турарлар болду.

Лагериниң программасы уругларның кадыын быжыктырарынче угланган болгаш, тайгаже үнүүшкүннер, хем эри база ине бүрүлүг ыяштар колдаан арга-арыгже экскурсиялар кирип турар. Бо удаада Чиңге-Каът деп тайгаже үнүп чорааннар. Уруглар арыг агаарлыг, бойдус чурумалдыг Чиңге-Каътка мага хандыр дыштанып, ойнап-хөгөп, каттап-тооруктап, дыка эки дыштангаш келгеннер. Оларның аразында черде өзүп турар каттарны, тоорукту бир дугаар караа-биле көрүп, холу-биле тудуп чигеннер база бар. Ол бүгү оларга улуг ажыдышкын болганы чугаажок. Оон аңгыда, изиг-ханнаары уругларга аажок солун болган, чүге дээрге олар башкыларының удуртулгазы-биле ижин-хырынны аштап, чуп, хан кудуп дээш бо ажилдарга боттары киржип турганнар. Бойдусче мындыг үнүүшкүннер уругнуң патриотчу, экологтуг кижизидилгезинге канчаар-даа аажок улуг салдарны берип турар.

Лагериниң турар чери база онзагай тускай чер. Долгандыр ине бүрүлүг ыяштар колдаан алаактарлыг, шөлдерлиг Барлык биле Шуй деп ийи хемниң белдиринде. Базарга көк, эдерге хек дижири дег, Сан-Лесная (чонда ады) арга-

арыг иштинде, шынап-ла, чараш дээн бойдустуг черде туруп турар. Ыравайн ыт-каттап, кызыл-каттап, чыжырганалап, мөөгүлөп алыр, хемни кеш-кеш, Манчүрек тайгазының эдээнче чоруп каарга, ында, шынап-ла, кандыг каттар, эм үнүштер, дириг амытаннар чок дээрли, шупту бар, магалыг бай тайга боор. Ындыг черге дыштанып алыры уругларның кадыкшылынга таарымчалыг болбастың аргазы чок.

Лагериниң хүн бүрүзү бот-бодунга дөмейлешпес, аңгы-аңгы. Индейлер, спорт, уран талантылар хүнү дээш чоруп каар. Оон иштинде эртенги шакта уруг бүрүзүнүн сонуургалының аайы-биле «Смак», тыва улустуң оюннары, уран холдуглар, спортчу секциялар дээш оон-даа өске бөлгүмнөр эртенги шакта хүн бүрүдө болуп эртип турар. Сонуургалының аайы-биле аргыттынып, дааранган, амданныг чем кылган, аскак-кадайлап, чинчи чажыр-жып, сайзанаптап ойнаан, боттарының аразында күжүн шенешкен, ырлап-самнаан база дүүшке чедир-ле ыңдыг яңзылыг ойнавышаан, бир-ле ажыктыг чүүлге өөренип ап турарлар. Дүүштеки чем соонда удуп дыштангаш, улаштыр кежээ болуп эртер хемчеглерге вожатый башкызы-биле отрядтар аажок белеткенген турарлар чорду.

Шынап-ла, лагерьде башкылар, ол хамаанчок

өөреникчилер чымыштыг чай чок ажилда чүве дег биче-даа чай-хос чок, бир-ле чувени өөрөнгөн, кылган азы болза командалыг оюннарда хаара туттунган болур.

Спортчу шөлчүгөшке лапта оюнун көргөш, чашкы үем сактып, олар-биле кезек ойнадым-даа. Бо оюн бүдүн лагериниң ынак оюну чүведир. Лапта дептер болза, бүдүн лагерь туруптар: повар, охранник дээш эмчизинге чедир.

Уруглар хүнде беш катап чемненир. Амданныг чаагай чемнер чип, арыг агаарда мага хандыр ойнап-хөгөп, дыштанып турар уруглар болду.

Дыштанып турар уругларның кижизиг, эвилең-ээлдээ мени кайгатты. Танывас хирезинде мээң-биле мендиле-жип, ынаар-мынаар баар деп орукту айтыр, чаптанчыглары аажок. Хемчег бүрүзүнде идепкейлиг киржип турарын кижидемдеглевес аргажок.

Чаа өөредилге чылы эгелзэн болгай, уругларны чаа-чаа ажыдышкыннар болгаш чедишкиннер манап турары билдингир. Ол бүгүнү чедип алырынга уругларның эки дыштанып алганы улуг салдарлыг.

/ Любовь САТ,
РФ-тиң ниити өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну,
Чөөн-Хемчик кожууннуң алдарлыг башкызы.

ПОДАРОЧНЫЙ КУПОН

На подписку

СКИДКА 50%

Предъяви купон получи скидку 50% на подписку печатных изданий «Тувинская правда» или «Шын»

Добрый день!

Уважаемые, наши подписчики, читатели наших старейших газет «Тувинская правда» и «Шын»!

В канун праздника пожилых—2024 года.

Объявляем акцию "Подпишись на газеты

«Тувинская правда» или «Шын» с 50% скидкой.

Акция действует с 30 сентября по 10 октября 2024 года

Подробности уточнять по номеру

8(39422) 2-18-10 или по адресу:

Республика Тыва г. Кызыл ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309

Акцию проводит ГАУ РТ «ИД» Тывамедиагрупп
ОГРН 1191719000395

Спасибо за верность газете!

12+

АЛДЫН, МӨҢҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДУРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИЙГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

Реклама

ИП Шлак Е.А. ОГРНИП
317171900013031

| ЧОГААЛЧЫ ВИКТОР САГААН-ООЛДУН 100 ХАРЛААНЫНГА |

«Алашта уран сөс» мөөрейи

Эрткен пятницада Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл сумузуң Күжүгет Хензиг-оол аттыг чаа Культура бажыңыңа чогаалчы Виктор Сагаан-оолдун 100 харлаанынга тураскааткан «Алашта уран сөс» деп чогаал кезээзи болуп эрткен. Ат-сураглыг чаңгыс чер чурттуунуң юбилейлерин кара-хөлчүлөр улуг өөрүшкү-биле беш чыл болгаш-ла демдегеп чаңчыккан. Кара-Хөл бажы Даштыг-Хөлге чаяттынып төрүттүнген чогаалчы өскөн-төрзөн черин чеже чогаалдарында алгап-мактаваан дээр. Ынчангаш чаңгыс чер чурттуунга кара-хөлчүлөр чоргаарланып ханмас. 2009 чылда сумуда библиотекага Виктор Сагаан-оолдун адын тыпсып меңгешкен. Ол байырлалга 15 чыл бурунгаар база киржип, «Шын» солунуң номчукчуларыңа ол дугайында сонургаткан кижилер мен. Бо удаада чогаалчының 100 харлаан юбилейинге база киржир аас-кежиктиг болдум.

Чоокта чаа ажыггалче кирген клубка ханасолуннар, стендилер сонургап турувуста, чон чыгылып, зал долдур олурупкан. Кезээниң башкарыкчылары байыр чедирип, аалчыларын таныштырды. Байырлалдың хүндүлүг аалчылары – чогаалчының уруглары Мария Викторовна биле Лариса Викторовна Сагаан-оолдарны, Тываның улустуң чо-

/ Виктор Сагаан-оол «Шын» солуну номчуп тур (архивтен алган).

гаалчызы, хоочун журналист Кара-Күске Чоодуну, Тываның чогаалчылар эвилелиниң даргазы Сайлыкмаа Комбуну болгаш аныяк чогаалчылар бөлүүн, кожуунуң культу-ра килдизиниң удуртукчузу Сайын-Белек Күжүгетти,

«Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжышының хоочуну Светлана Самбый-оолду болгаш өскелерни-даа сумунуң чурттакчылары демниг адыш часкаашкыннары-биле уткуп алды.

К.С. Шойгу аттыг Кара-Хөл

ортумак школазының тыва дыл болгаш чогаал башкызы Чочагай Ивановна чаңгыс чер чурттуу чогаалчының намдар-төөгүзүнүң дугайында солун илеткелди кылды. Тываның күрүне университетиниң филология факультедин доозуп тура, В.Б. Сагаан-оолдун чогаал ажылыңа хамаарыштыр диплом ажылын кылганын ол өөрүшкү-биле сактып чугаалады.

Виктор Сагаан-оолдун чогаалдык ажылыңа делгем сайгарылгалыг дыңнадыгны Чогаалчылар эвилелиниң даргазы С. Комбу кылды. Кезээниң хүндүлүг аалчылары Мария, Лариса Сагаан-оолдар ачазының дугайында чылыг сактышкыннары-биле үлешти. Ылаңгыя Лариса Викторовнаның Степан Агбаанович Сарыг-оол дугайында сактып чугаалааны дыка солун болду:

– Бир хүн бажыңывыска чогаалчы Степан Сарыг-оол кирип келген. Өөреникчи кижилер болгаш, чогаалчыны дораан танып каапкан мен. Авам, ачам ажылдап чорупкан. Мен бажыңга чааскаан турган мен. Бичии, тар барак чер бажыңга ынчан чурттап турган бис. Каяа удуп, каяа онаалга кылып турарымны сонургап айтырып шаг болган. Ачамның амыдырап-чурттап олурун чогаалчы эш-өөрү сонургап, бажың-балгат-биле хандырап айтырыгны шиитпирлежип турганын сөөлүндө өзүп келгеш билген мен. Степан Агбаанович келген соонда, үр-даа болбаанда, ачам ийи өрзөл квартира алган. Дыкала амыраан ийик бис – дээрге, залга адыш часкаашкыннары чаңгыланы берди.

Л.В. Сагаан-оол улаштыр ада-иезиниң амыдырап-чурттап турганын тураскаадып кылган фото-чуруктарны экранга көргүспүшөөн, таныштырып, тайылбырлады. Оон Мария биле Ларисаның чашкы шаанда чуруктарын, чогаалчының уйнуктарының, өөнүң иштинин чуруктарын көрүп, сонургадывыс. Виктор Сагаан-оолдун төрөл дүңмазы болур угбазын уруглары сураглап чорааш, тып, таныжып алган болду. Мария Соян Аксы-Барлык суурда амыдырап-чурттап

чоруур. Акы-чаавазының бажыңыңа чурттап, өөренип турганын сактып чугаалады.

Солун сактышкыннар соонда «Алашта уран сөс» деп шүлүк мөөрейи эгелзэн. Аңаа школачылар 3–4 аңгы бөлүккө чарлып киришкен. Анжелига Хомушку, Дарина Хертек, Онзагай Хертек, Аида Салчак, Оюна Малчын-оол, Айыраа Күжүгет олар тиилекчилер болуп, хүндүлел бижиктер болгаш белектер-биле шаңнатты. Улуг улус аразында Кара-Хөл сумузуңуң хүндүлүг чурттакчызы Билчинмаа Дупчааевна Хертек чогаалчы өгбезиниң «Даштыг-Хөл» деп шүлүүн сагыш-сеткилиниң ханызындан күүсеткенин магададывыс. Бай-Талдан кара-хөлчүлөргө бараан болуп келген Белек Салчактың шүлүктээни шуут кайгамчык, артистерден дудак чок. «Караан бажың эртер чүзүл?» деп, чараш утка-шынарлыг шүлүктү башкы Чозармаа Сарыгларның күүсеткени дыка аяңныг болду. Адын адаан күүседикчилерим шууту шаңнатты. Чогаалчыга тураскааткан шүлүктөрүн культураның хоочуннары Роза Донгак, Светлана Самбый-оол күүсеткеш, тускай шаңналдарга төлөптиг болдулар. Мөөрейниң киржикчилеринге болгаш аалчыларыңа Бай-Тайга кожуунуң алдарлыг артисти Антонина Адыгбай байыр чедирип, тааланчыг ыр-шоору-биле аян тутту. Аалдап келген аныяк чогаалчылар база шүлүк, ырызын бараалгатты.

Күжүгет Хензиг-оол аттыг Кара-Хөлдун Культура бажыңының директору аалчыларга тыва дылды кадагалап, сайзырадыр, тыва чогаалга ынак болурунга аныяк салгалды кижизидип чорууру дээш өөрүп четтиргенин илередип, тураскаалга белек кылдыр чогаалчының төрзөн чери Даштыг-Хөлдун хоолап каан чараш чуруун сөңгеди. Чогаалчылар мөөрейниң киржикчилеринге хүндүлел бижиктерни болгаш шаңналдарны тывысты. Эртенинде аныяк чогаалчылар Кара-Хөлге, Даштыг-Хөлге чедип, каас-чараш агаар-бойдузунга дыштанып, магадаан. Оларның Кара-Хөлге чогааткан ажылдары удавас кестүп келири чугаажок.

/ Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

/ Чогаалкежээзиниң киржикчилери.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиагрупп" ПБ
ТР-ниң КААКол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырыңга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албан-
Енисей эргелели «Шын» солуну
18.10.2022 чылда бүрүткзэн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадыглары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнөр
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солунуң сайтызы:
shyn.ru
Электронуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2346 кезек

2024 ЧЫЛДА
«ШЫН» СОЛУНУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.
Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10